

Ірина ПРИЛПКО

ХУДОЖНІЙ СИНКРЕТИЗМ ТВОРУ ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА „ТІНІ ЗНИКОМІ”

У статті розкривається особливість творчої манери Валерія Шевчука – художній синкретизм твору „Тіні зникомі”.

Однією з особливостей творчої манери Валерія Шевчука є художній синкретизм, що особливо помітний на стильовому та жанровому рівнях. Жанрова палітра прози письменника характеризується наявністю таких синтетичних метанаративів, як роман-балада („Дім на горі”), роман-есе („Мисленне дерево”), роман-сага („Стежка в траві”), роман-квінтет („Привид мертвого дому”), роман-хроніка („Тіні зникомі”). Поєднання елементів жанру роману з елементами інших жанрів зумовлює розширення зображально-виражальних можливостей епосу, поглиблення поліфонічного початку. Особливе місце у контексті модифікованих жанрових утворень у творчому доробку Валерія Шевчука займає сімейна хроніка „Тіні зникомі”.

Традиція створення сімейних (родинних) хронік у вітчизняному письменстві формувалася на основі досвіду літописання, автобіографічної прози, генеалогічних оповідань (історію родинних хронік вичерпно висвітлює Валерій Шевчук у своєму фундаментальному дослідженні „Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть” [2, с. 406–409], виступаючи у цій сфері, так би мовити, і теоретиком, і практиком). Родинні хроніки, як правило, мають форму генеалогічних наративів, висвітлюють історію роду, родинні події у часовій послідовності. З-поміж яскравих зразків романів-хронік – „Люборацькі” Анатолія Свидницького, „Волинь” Уласа Самчука тощо. Валерій Шевчук, взявши за основу структурно-семантичної організації художнього світу родове дерево, створив оригінальний твір, художня парадигма якого характеризується взаємодією жанрових особливостей роману й хроніки, синтезом елементів різних жанрових різновидів роману: історичного, документального, родинно-побутового, філософського. Такі риси романного жанру, як панорамність зображення, багатоплановість на сюжетному рівні (розгалужена лінійність сюжету формується на основі гілок родового дерева Темницьких), ускладнений хронотоп, охоплення широкого кола характерів, обставин і подій, наявність оповіді та прямої мови персонажів поєднуються з елементами хроніки. Як і у хроніці, у творі Валерія Шевчука наявна фіксація родинних подій, осмислення історичного часу як незворотного руху. Водночас,

якщо „суто літературного матеріалу у хроніці обмаль, переважає чітко сформульована достовірна інформація” [1, с. 562], то у „Тінях зникомих” спостерігаємо синтез документальних і художніх чинників, історичної правди та художнього домислу. Окрім того, відчутно, що для письменника важливою є не констатація подій, не сам час, а доля людини у плині часу, у контексті епохи, країни, родини. Дослідження родового дерева Темницьких супроводжується оригінальним образотворенням, роздумами над кардинальними проблемами людського буття. Універсальне й конкретне, історичне і родинне подається крізь призму оповідача – Теодора Темницького. Все це свідчить про те, що для Валерія Шевчука цікавим є насамперед суб’єкт, характер, реалізований у родинній та історичній ситуації. Представники роду Темницьких, доля яких висвітлюється у хроніці, є окремими особистостями, із своїм суперечливим внутрішнім світом, із своїми таємницями, поглядами і пошуками хліба життя й місця під сонцем.

Системотворчим чинником, котрий організовує елементи форми та змісту твору, є дерево роду. Символічна семантика дерева розкривається через репрезентацію, з одного боку, універсальної моделі світобудови (єдність Неба і Землі, трьох світових рівнів – небесного (крона), земного (стовбур), потойбічного (корінь)), з іншого – історії окремого роду. З образом дерева у творі Валерія Шевчука пов’язаний провідний мотив – збереження родової та історичної пам’яті. На прикладі героя-оповідача письменник показує, що пізнання й розуміння власних етногенетичних витоків – природна потреба кожної людини. Теодор Темницький – представник старовинного шляхетського роду – відчуває необхідність повернутися до рідної землі й дому, потребу пізнати свій рід спочатку на інтуїтивному рівні: „[...] досі був як перекотиполе, що його гонить по світах і дорогах сліпий фатум. [...] я раптом почав вірити, що мене привели сюди шляхи світові та господні для якогось чину, конче мені необхідного, коли жадаю гармонії для єства й духу свого; ще не знав якого чину, але вже вловлював у собі засіяні теплі первні [...]” [3, с. 20, 50]. Від душевного сум’яття герой звільняється лише коли усвідомлює свій обов’язок – пізнати власний рід, своїх предків, зберегти пам’ять про них: „Поки що побажав сам стати таким смолоскипом, що його запальовали й вони, і то для того, щоб освітити їхній шлях і уздріти його, і вирвати тіні зникомі із п’їтьми, а це значить – пізнати їх, наскільки можна. [...] я, проявляючи їх із темені лісу, зовсім не бажаю малювати з них ікон, а прагну пізнати справжніми, живими, а це значить із їхнім світлом і темнотою, гріхами й переступами, а водночас з високими поривами, бо все те було, бо тільки в такій сув’язі могли вони існувати” [3, с. 200–201].

Досліджуючи родове дерево Темницьких, герой приходить до усвідомлення, що пізнання роду невіддільне від пізнання свого народу й Батьківщини, адже роди формують народність, яка живе на своїй споконвічній землі. Звідси – символічний образ лісу, значення якого розкривається через асоціативні зв'язки з народом, адже як ліс формують дерева, так і народ – роди: „ліс – це мій народ, кожне дерево у тому лісі – окрема особистість, породи дерев – рід, власне дім лісу [...]” [3, с. 290]. Відтак, проникнення у таємниці роду спонукає героя до пізнання рідної землі й самого себе. Необхідність фіксації історії роду й народу осмислюється як запорука збереження духовної субстанції, як порятунок від розчинення у безчассі. Саме тому, завершивши родинну хроніку, Теодор Темницький пише історію свого народу, розпочату братом. Валерій Шевчук робить свого героя прототипом анонімного автора „Історії Русів” – пам'ятки українського письменства другої половини XVIII століття, що поширювалася рукописними списками. Пройшовши шлях від родової до національної й історичної свідомості, Теодор Темницький наближається до пізнання іманентних основ людського буття, позбавляється душевного сум'яття і знаходить гармонію зі світом і з самим собою.

Відкриваючи родинні таємниці, пізнаючи неповторні особливості характеру та способу життя прадіда, діда, дядьків, батька герой-оповідач намагається не лише пізнати, а й зрозуміти кожного, щоб, таким чином, тіні їхні не були зникомі: „[...] вони хоча й зникомі, але не навечно, бо й дерево, освітлене сонцем, тінь творить, а неосвітлене – ні, але коли з'являється знову, виникає точнісінько така ж тінь, яка була передоцім. Отже все залежить від дії на предмет духу – джерела світла, а воно не поза нами, а в нас – можливо, це і є наше гаряче чи холодне серце. Бо коли серце гаряче чи тепле, воно світить і творить тіні, коли ж холодне – тіні зникають; відтак зникає сам предмет, тобто родовідне дерево; коли ж оживає й запалюється, оживає й предмет” [3, с. 58]. Невипадково для героя актуальною стає фраза Овідія: „все змінюється, але нічого не гине”. Адже доля окремої особистості загадкова й неповторна, історія кожної людини відтак вписується в історію роду, нації – і якщо вони пізнані й осмислені, то вже не розчиняться й не зникнуть безслідно у змінному плінні часу. Відроджуючи пам'ять про предків, Теодор Темницький тим самим забезпечує себе від перетворення на тінь зникому: „[...] їхав у світ тіней зникомих, щоб самому не бути тінню у світі явному – саме для цього й потрібне мені це писання[...]” [3, с. 192].

У контексті ідейно-тематичної поліфонії твору важливу роль відіграє мотив блудного сина. Як і багато хто з роду Темницьких,

герой-оповідач певним чином повторює долю блудного сина. На відміну від біблійної історії, Теодор Темницький залишив рідний дім і землю з волі батька, який був переконаний, що, віддаючи синів на службу іншій державі, забезпечує їм місце під сонцем (такими ж блудними синами робив своїх дітей і дід героя-оповідача). Повернення блудного сина, яким Теодор Темницький став не з власної волі, відбувається через пізнання справжніх цінностей людського буття, через прилучення до духовних джерел пам'яті роду й народу. Отже, письменник інтерпретує біблійну історію не на рівні фабули, а на рівні підтексту: „[...] я вже напевне пізнав, що нікуди звідси не поїду, що я вже не марнотравний син, котрому доводилося їсти свинячу їжу (свиняча їжа – це й була моя служба на чужій землі, чужим людям, чужій, зрештою, державі), а що я вже повернувся, а той батько, що зустрів блудного сина, можливо, і є оце дерево роду мого, що його пізнав у цьому склепі, а задрісливий брат блудного сина – це і є Іван Михайлович із його різким відстороненням од роду, хоча й землі рідної він не покидав” [3, с. 59]. Блудним сином героя-оповідача був не лише щодо свого роду, а й відносно рідного народу. Промовистим у цьому сенсі є епізод, у якому сліпий кобзар відмовляється співати для Теодора Темницького, адже він – „пан”, „москаль”, а отже, не є сином українського народу. Руйнування стіни між собою і своїм народом, повернення до своїх національних витоків, як і повернення до свого роду, відбувається через пізнання й дослідження історії народу („Історія Русів”), через усвідомлення причин його трагічної долі: „[...] пани, тобто освічений, майновитий стан, вважаючи облудно, що вони нічим не різняться від московитів, погналися за московськими чинами та званнями, тим самим зневаживши і згубивши свою Козацьку державу, відтак справді стали москалями, але тільки вони, а не всі малороси, які їх виплюнули із себе, як застрягли в горлі кістку і почали вважати за чужих [...]” [3, с. 217].

У формуванні ідейно-естетичної парадигми сімейної хроніки „Тіні зникомі”, що властиво й багатьом іншим творам Валерія Шевчука, важливу роль відіграє філософія Григорія Сковороди. Провідне значення в усвідомленні власного призначення, у досягненні духовної гармонії для Теодора Темницького мала постать мандрівного філософа, з творами якого його знайомить Василь Капніст. Ідея про пошук щастя не за горами й морями, а в самому собі, на своїй рідній землі, яку Бог призначив кожному від народження, проливає світло на справжні цінності людського буття. Так, у світогляді героя викристалізовується уявлення про щастя, сформоване на основі сквородинівської та біблійної мудрості: „Воно не в маєтностях, не в ситій їжі, не в добрій одежі, ані в гарному домі, а в чистому високому серці просвіченої,

розумної, вибраної людини, яка не стихіями живе, а творить із себе справжню, духовну, тобто вивищену духом людину, а відтак віднаходить і пізнає місію свою, адже кожна людина має для себе те чи інше призначення, має до того чи іншого природження, пізнати яке і здійснити – це і значить: не закопати таланта, про якого вістив Христос” [3, с. 47]. Пізнавши своє призначення, виконавши свою місію Теодор Темницький відтак позбувається душевного сум’яття і здобуває мудрість серця, досягає духовної гармонії („[...] щиродушно приймаю у душу мир, котрий вищий будь-якого розуму...” [3, с. 300]).

Унікальність сімейної хроніки „Тіні зникомі” пояснюється художнім синкретизмом на рівні форми й змісту, актуальністю ідейного спрямування. Поліфонізм твору виявляється в оригінальній жанровій конструкції – романі-хроніці, структурно-семантичні особливості якої базовані на схемі дерева роду. Ідея єдності й незнищенності нації й роду, втілена у символічних концептах дому лісу, лісу дому, родового дерева, промовляє до свідомості кожного. Відродження і збереження родової й історичної пам’яті є обов’язком перед минулим і майбутнім, є запорукою гармонії із самим собою та зі світом. Інтелектуально-духовний потенціал, глибина епічного мислення Валерія Шевчука дозволили сказати про це не декларативно й пафосно, а через оригінальне образотворення та філософські узагальнення.

Література:

1. Літературознавча енциклопедія: У двох томах / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К.: ВЦ „Академія”, 2007. – Т. 2. – 2007. – 624 с.
2. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть: У 2 кн. / Валерій Шевчук. – К.: Либідь, 2005. – Кн. 2. Розвинене бароко. Пізнє бароко. – 2005. – 728 с.: іл.
3. Шевчук В. Тіні зникомі. Сімейна хроніка: Роман / Валерій Шевчук. – К.: Темпора, 2002. – 304 с.: іл.